

Barn i anhörigskap är rättighetsbärare

**Kapitel 1 i antologin Barn är anhöriga – vågar vi
lyssna på dem?**

Nka Barn som anhöriga 2025:2 - särtryck

© 2025 Monica-Gustafsson Wallin och Nationellt kompetenscentrum anhöriga™

REDAKTÖRER Rosita Brolin, Ritva Gough, Lennart Magnusson,

Elizabeth Hanson

Ta del av hela antologin på www.anhoriga.se/publicerat/publikationer-barn-som-anhoriga/

Kapitel 1

Barn i anhörigskap är rättighetsbärare

Monica Gustafsson-Wallin

Monica Gustafsson-Wallin är socionom med mer än 25 års erfarenhet av att arbeta med barnets rättigheter inom offentlig sektor och civilsamhället. Under åren 2000–2018 var hon handläggare i Region Sörmland, med särskilt ansvar för barnrättsfrågor och arbetade då med att implementera hälso- och sjukvårdslagens 5 kap. 7 § om barnets rätt som anhörig, i regionens alla hälso- och sjukvårdsverksamheter. Hon var ordförande i regionens ”Råd barn som närstående” som skrev riktlinjer och drev projekt för kunskapsutveckling och lärande om barn som anhöriga. Därefter fram till 2024 har hon bidragit till Västra Götalandsregionens arbete med barnets rätt som anhörig. Hon har också samverkat med andra regioner och verksamheter i frågor om barnrätt och barnets rätt som anhörig, genom olika nätverk med uppdrag från Sveriges Kommuner och Regioner och Nationellt kompetenscentrum anhöriga. Idag är hon verksam som strategisk utvecklare, utbildare, föreläsare och moderator i egen regi. Hon har föreläst på flera nationella konferenser i frågor som rör barnets rättigheter. Gustafsson-Wallin är medförfattare till boken ”Jag är värdefull – Mot en mänskliggörande barnrättspedagogik”, Läromedel Malmö Stad.

Sammanfattning

Att vara bärare av rättigheter är något annat än att vara en passiv mottagare av andras godhet, skydd och omsorg. Det innebär att vara en person som ser sig själv jämbördig med andra och som har en uppfattning om både sitt eget värde och den egna värdigheten. I sammanhang där barn befinner sig i ett anhörigskap betyder det att de vuxna behöver se barnet både utifrån ett aktörsskap och ett skydds- och omsorgsperspektiv.

Kapitlet undersöker hur vuxnas uppfattningar om barn och deras rättigheter kan påverka barnets möjlighet att utöva sina rättigheter när de är anhöriga. Tre centrala begrepp diskuteras: barnperspektiv, barnets perspektiv och barnrättsperspektiv. Begrepp som alla har en betydelse för hur vuxna kan förstå och praktiskt tillämpa barnets rättigheter i förhållande till barn i anhörigskap. I kapitlet visas också exempel på hur en barnrättsbaserad barnsyn kan ge beslutsfattare och professionella en etisk kompass och pedagogiskt stöd för att sätta barnets behov som anhörig i centrum.

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

I kapitlet beskrivs dilemman som professionella kan ställas inför när barn är anhöriga. Exempelvis när barnets viktiga vuxna och professionella har olika åsikter om barnets rätt till information, råd och stöd eller när barnet själv motsätter sig delaktighet. Avslutningsvis uppmanar kapitelförfattaren läsaren att reflektera över hur vuxnas syn på barn och samhällets rådande barnsyn påverkar var och en av oss när vi uppmärksammar barn i anhörigskap som en rättighetsbärare med individuella behov.

Summary

Children as Next of Kin Are Rights-Bearers

Being a rights-bearer is not the same as being a passive recipient of others' kindness, protection, or care. It means being seen—and seeing oneself—as equal to others, with an awareness of one's own worth and dignity. In contexts where children are next of kin, this perspective calls on adults to view the child both as an active agent and as someone in need of protection and care.

This chapter explores how adult perceptions of children and their rights affect the ability of children as next of kin to exercise those rights. Three central concepts are discussed: the child perspective, the child's perspective, and the child rights perspective. All three influence how adults can understand and practically apply children's rights in relation to children as next of kin. The chapter also presents examples of how a child rights-based view can offer decision-makers and professionals both an ethical compass and pedagogical guidance in prioritising the needs of these children.

The chapter highlights dilemmas professionals may face when supporting children as next of kin, such as when key adults and professionals disagree on the child's right to information, advice, or support, or when the child resists participation. In conclusion, the author encourages the reader to reflect on how adult perceptions, and prevailing societal views of childhood, shape the way we recognise children as next of kin as rights-bearers with individual needs.

Inledning

Den 1 januari 2010 infördes bestämmelsen i hälso-och sjukvårdslagen (HSL) om att ett barns behov av information, råd och stöd ska beaktas av hälso- och sjukvården och dess personal om barnet är anhörig [1]. Den innebär att alla barn upp till 18 år har fått rätt till delaktighet, omsorg och skydd i sådana situationer och bestämmelsen ställer krav på hälso- och sjukvårdens personal att fråga sina patienter om de har barn som anhöriga. Motiven för bestämmelsen var att ett antal statliga utredningar och barnrättsorganisationers rapporter över tid visat att barn, i olika situationer av

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

anhörigskap, kunde undvika ohälsa och utanförskap, ges bättre framtidstro samt klara sina studier bättre om de blev sedda och fick omsorg.

Det är varje barns rättighet att bli uppmärksammas och få det stöd och den hjälp som han eller hon är i behov av i sådan utsatt situation. [2]

Ansvar för att möta barnet som rättighetsbärare stannar dock inte vid HSL. Sedan år 2020 är även artiklarna 1–42 i FN:s konvention om barnets rättigheter lag i Sverige (2018:1197). Det betyder att, oavsett om ett barn lever i anhörigskap eller inte, har vi som samhälle ett ansvar för att möta barnet som rättighetsbärare utifrån en holistisk syn på både barnet och dess rättigheter. Till exempel innebär det att inget barn får diskrimineras på någon grund, barnets bästa ska bedömas och i första hand beaktas vid beslut som rör barnets situation, barnet har rätt till delaktighet och rätt att få utvecklas i sin fulla potential enligt artiklarna 2, 3, 6, 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter [3].

Illustration: Hannele Fernström ©

Att vara bärare av rättigheter är något annat än att vara en passiv mottagare av andras godhet, skydd och omsorg. Det innebär att vara en person som ser sig själv jämbördig med andra och som har en uppfattning om både sitt eget värde och den egna värdigheten. Detta gäller såklart både för barnet och för de vuxna [4]. I sammanhang där barn befinner sig i ett anhörigskap betyder det att de vuxna behöver se barnet både utifrån ett aktörskap och ett skydds- och omsorgsperspektiv. Eller som en av mina barnrättsförebilder, Janusz Korczak, formulerat det:

En människas värde är omätbart menade Korczak. Därför har barn samma värde som en vuxen. Barns liv idag är inte mindre värdefulla än de liv de kommer att leva som vuxna. Att värna om barnlig lycka idag är därför viktigare än att forma barnet till att bli lyckad någon gång i en oviss framtid. Den som kränker ett barn förbryter sig från den värdighet som barnet har som människa. [5 sid. 210]

Janusz Korczak (1878–1942) var en polsk pedagog, barnläkare och författare med en djupt humanistisk livssyn. Han var en pionjär i det internationella arbetet för barnets rättigheter och under mellankrigstiden och tiden för andra världskriget drev han, tillsammans med barnen, barnhem i Warszawa för föräldralösa och övergivna barn.

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

Trots att hans texter skrevs tidigt under förra seklet är de fortfarande aktuella och visar på stor respekt, ödmjukhet och nyfikenhet för barnet och dess villkor i både den lilla och stora världen [5].

Med avstamp i Korczaks barnsyn har det här kapitlet en ambition att ge dig som läsare en inblick i vad det innebär för oss vuxna att vara ansvarsbärare för barnet som rättighetsbärare. Min förhoppning är att locka dig som läsare av antologin till att bli nyfiken på hur vuxnas syn på barn påverkar förutsättningarna för varje barn upp till 18 år att ta del av och utöva sina rättigheter. Oavsett vilken situation av anhörighet barnet befinner sig i!

Vi börjar med att titta närmare på några begrepp som är till hjälp för att undersöka om vi arbetar utifrån barnet som rättighetsbärare.

Barnperspektiv, barnets perspektiv, barnrättsperspektiv

Att se barn som rättighetsbärare behöver förstås i ljuset av att barn innan 18 års ålder saknar nästan all form av reell makt. De är därmed beroende av de vuxna, familj och profession, för att få sina behov och rättigheter tillgodosedda, främjade och skyddade. Korczak belyste redan tidigt 1900-tal denna maktstruktur med orden:

När det gäller känslor överträffar de oss genom kraften i sina känslouttryck som de ännu inte lärt sig behärska. När det gäller intellektet är de jämställda med oss, det är bara erfarenhet som saknas. Det är därför som vuxna så ofta liknar ett barn och ett barn är så lik en vuxen. Alla andra skillnader reduceras till det faktum att de inte tjänar några pengar och är beroende av oss för sitt uppehälle och måste foga sig efter vår vilja. [5 sid. 61]

De vuxnas position och perspektivtagande påverkar barnets möjligheter att kunna utöva och tillvarata sina rättigheter. Vuxnas föreställningar om hur det är för barn att leva i olika situationer av anhörighet kan lätt bli normer och därmed sätta ramarna för **om och hur** barnet uppmärksammas och ges stöd. Om vi ser på barn i anhörighet som enbart sårbara och skyddslösa kommer vi troligtvis i första hand agera utifrån barnets rätt till skydd. Då riskerar vi att missa hur stärkande det kan vara för barnets relationer och självkänsla att få vara delaktigt på sina egna villkor i till exempel viss omvårdnad av en patient eller familjemedlem. Om vi i stället väljer att se på barnet och dess familj utifrån rätten till integritet kan det hända att vi inte i tillräcklig grad uppmärksammar och efterfrågar barnets behov i stunden, för att vi inte vill tränga oss på eller störa. Eller om vi väljer att ha vårt fokus på barnet utifrån rätten till delaktighet och enbart se barnet och dess familj som kompetenta i situationen kan vi missa att skydda barnet i sin rätt till delaktighet. Så hur vi ser på barnet, dess förmågor, mognad och funktionssätt i olika åldrar, påverkar hur vi tar oss an uppdraget att uppmärksamma, informera, ge råd, stöd och omsorg till barn i anhörighet.

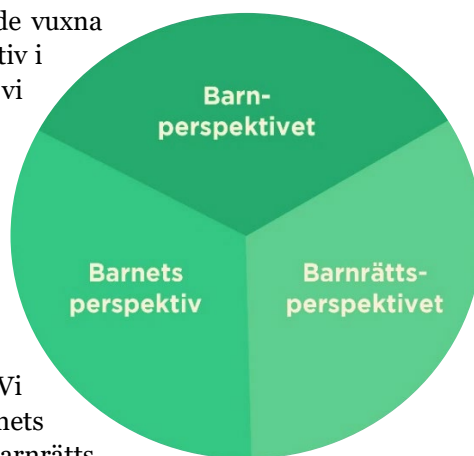
Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

Ett ord som ofta används av oss vuxna för att beskriva hur vi jobbar med och för barn samt tar hänsyn till barnets bästa är ordet barnperspektiv. Men vad lägger vuxna i begreppet barnperspektiv? Vilka värderingar, personliga erfarenheter, barnkompetens och tidsanda färgar just ditt, dina medarbetares, samarbetspartners eller föräldrars barnperspektiv?

Det finns många sätt för vuxna att undersöka, pröva och utmana sin syn på barn, unga och deras rättigheter. När jag är ute och föreläser om barnets rättigheter brukar jag ibland be deltagarna samtala om hur de skulle avsluta meningen ”När jag pratar om barnperspektiv så menar jag...!”

Dialogerna summeras för det mesta med att de vuxna blir rörande överens om att ordet barnperspektiv i sig inte säger något om vår barnsyn, eller hur vi möter barn och unga. Vi behöver fylla begreppet med ett innehåll som förtydligar våra referensramar och våra utgångspunkter för vad som menas med *”att jobba utifrån ett barnperspektiv”*.

Dessutom brukar det bli tydligt i dialogerna att enbart det vuxna barnperspektivet inte räcker till för att kunna arbeta rättighetsbaserat. Vi behöver komplettera med en nyfikenhet på barnets perspektiv och träna oss i att inkludera barnrättsperspektivet. Först då närmar vi oss en barnrättsbaserad barnsyn. Så här beskriver myndigheten Barnombudsmannen definitionerna av de tre begreppen och ett barnrättsbaserat synsätt [6].

Barnperspektiv

”Detta är den enskilda vuxnes syn på barnet, på barndom och barndomens villkor. Vi bygger vårt perspektiv på våra egna erfarenheter från vår barndom, hur våra barn har det och hur vi ser barn runt omkring oss. Även faktorer som tradition och kultur finns med i den vuxnes barnperspektiv. Vi kan också prata om samhällets barnperspektiv. Med detta menar vi det generella barnperspektivet i samhället som speglas till exempel genom lagstiftning, allmänna råd, föreskrifter, normer och attityder.”

Barnets perspektiv

”Detta är varje barns syn på sitt eget liv och sin omvärld. Det är baserat på barnets ålder, mognad, erfarenheter, tradition, kultur och inte minst nuläge. Barnets perspektiv kan därför förändras under barnets uppväxt. Barnets perspektiv kommer

fram först när barnet själv får berätta. Den vuxne måste därför säkerställa att barnets perspektiv beaktas genom att fråga och lyssna till barnet.”

Barnrättsperspektiv

”Att anlägga ett barnrättsperspektiv i frågor som berör barn innebär att ha barnkonventionen som utgångspunkt. Detta innebär att se frågan utifrån alla de rättigheter varje barn har i konventionen och hur dessa har tolkats av FN:s barnrättskommitté i dess rekommendationer och allmänna kommentarer. Alla rättigheter är inte relevanta i alla frågor som berör barn, men för att säkerställa ett barnrättsperspektiv ska minst barnkonventionens fyra grundprinciper genomsyra frågan.”

Barnrättsbaserat synsätt

”Ett barnrättsbaserat synsätt innebär att varje flicka, pojke och barn som definierar sig på annat sätt ska ses som bärare av rättigheter. Ett sådant synsätt kräver att varje barn erkänns, respekteras och skyddas som rättighetsbärare med en individuell personlighet, egna behov och intressen och en personlig integritet. Det innebär också att barnets rätt att bli hört och få sina åsikter beaktade måste tillgodoses systematiskt i alla processer och att barnets egenmakt och deltagande ska vara centralt i alla ärenden och beslut som berör barnet” [6 sid. 65–66].

Barn i anhörigskap lever sina liv i de sammanhang som ges till dem eller i det dom själva skapar, och vuxna möter dem i förskolan, skolan, hälso- och sjukvården, socialtjänsten, i kultur -och föreningslivet etc. Genom att vuxna gör sig uppmärksamma på och reflekterar över begreppen barnperspektivet, barnets perspektiv och barnrättsperspektivet, kan vi träna oss som ansvarsbärare för barnet som rättighetsbärare. Till exempel genom att ställa oss frågor som:

- Varför ser jag, eller vi, på det aktuella barnet/barnen på det sätt som vi gör? Vilka är mina referensramar i mötet med barn som anhöriga?
- Vilken betydelse har barnets rättigheter för barnet och den situation som barnet befinner sig i?
- Finns det andra sätt att tolka situationen? Kan de perspektiven stärka barnet som rättighetsbärare?
- Hur kan vi kontinuerligt ta del av barnets perspektiv i vårt arbete?
- Vilken barnsyn ligger till grund för vårt arbetssätt, våra formuleringar, vår forskning?
- Vilken plats får barnets rättigheter i mitt arbete för barn i anhörigskap?

Flera av barnets rättigheter har särskild bäring på barnet som anhörig

Enligt FN:s barnrättskommitté behöver samhället och de vuxna uppmärksamma och möta både enskilda barn och barn i grupp som särskilt utsatta och ibland som en sårbar grupp i behov av ett extra starkt skydd. Kommittén menar också att det hela tiden behöver kompletteras med en tydlighet i att barn är kompetenta och handlingskraftiga så att vi möjliggör för barnet att utöva sina rättigheter och komma till tals [7].

Av de 42 rättigheter som barnet har enligt lag om barnets rättigheter [3] finns det några som särskilt kan kopplas till barnets rätt som anhörig. Nedan formuleras dessa rättigheter med barnet som anhörig nämnt i artikelns innehåll för att synliggöra sambanden och underlätta förståelsen för vilka rättigheter som kan aktualiseras när vi möter barnet som anhörig.

- **Artikel 2** – samhället ansvarar för att inget barn som är anhörig diskrimineras på grund av sin egen eller föräldrars/familjens ursprung, åsikter, språk, åskådning/tro, kön, funktionsnedsättning eller annat.
- **Artikel 3** – vid alla åtgärder som rör barn som anhöriga ska i första hand beaktas vad som bedöms vara barnets bästa.
- **Artikel 4** – i frågor om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter ska samhället till fullo utnyttja sina tillgängliga resurser för att tillgodose att barnet som anhörig får dessa rättigheter erkända och uppfylla.
- **Artikel 5** – samhället ska respektera föräldrars och familjens ansvar och skyldigheter när de, utifrån barnets fortlöpande utveckling, ger barnet lämplig ledning och råd när barnet som anhörig utövar sina rättigheter.

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

- **Artikel 6 och 27** – vi ska till det yttersta av vår förmåga säkerställa att barnet som anhörig överlever och får en levnadsstandard som ger barnet stöd i att utvecklas fysiskt, psykiskt, andligt, moraliskt och socialt.
- **Artikel 12** – barn i anhörigskap har rätt till delaktighet. Innefattar rätten till information, rätt att fritt uttrycka sina åsikter och få dessa beaktade av de vuxna utifrån ålder och mognad.
- **Artikel 16** – barnet som anhörig har rätt till privat- och familjeliv.
- **Artikel 18** – samhället ska göra sitt bästa för att säkerställa principen om att båda föräldrarna har ett gemensamt ansvar för det anhöriga barnets uppfostran och utveckling. Föräldrarna ska låta sig vägledas av vad som bedöms vara barnets bästa.
- **Artikel 19** – samhället har ansvar för att skydda barnet som anhörig från alla former av försumlighet, utsatthet, utnyttjande och våld.
- **Artikel 24 och 39** – barn i anhörigskap har rätt till bästa möjliga hälsa och rätt till rehabilitering.
- **Artikel 28 och 29** – barnet som anhörig har rätt till utbildning.
- **Artikel 31** – barn i anhörigskap har rätt till vila, fritid, lek och rekreation.

Leken är inte så mycket ett spontant behov för barnen, snarare det enda sammanhang där de i viss mån kan få ta egna initiativ.

När barnet deltar i en lek, känner de viss grad av oberoende. Allt annat är en övergående favör, ett tillfälligt medgivande, men leken är en rättighet för barnet.

J.Korczak [5 sid. 67]

Utmanande att arbeta för barnets bästa och barnets rättigheter

Utifrån beskrivningen i avsnittet ovan om barnets olika rättigheter kopplat till barn i anhörigskap kan det tyckas självklart, och därför till viss del oproblematiskt, att vuxna arbetar för barnets bästa, barnets rätt till delaktighet och rätt till skydd. Men i situationer där professioner och verksamheter ansvarar för att uppmärksamma barnet som anhörig uppstår ibland dilemman av både juridisk, etisk och praktisk karaktär som försvårar möjligheten att efterleva såväl hälso- och sjukvårdslagen, lagen om barnets rättigheter, som andra lagar, föreskrifter och rutiner. Det kan till exempel vara:

- när föräldrar och profession har olika syn på barnets rätt till information, råd och stöd
- när barn och unga själva söker information och delaktighet i sitt anhörigskap och de vuxna inte känner sig trygga i hur de kan uppmärksamma och möta det aktiva barnet

- när barnet avvisar erbjudande om information och stöd eller tackar nej till delaktighet, i stunden eller över tid
- när barnet själv önskar en högre grad av delaktighet i sitt anhörigskap än vad de vuxna anser är hälsosamt och lämpligt för barnet
- när det gäller sekretessfrågor som t.ex. när patienten inte ger tillåtelse till vården att prata med anhöriga, eller om en förälder inte vill informera de vuxna i barnets förskola/skola om situationen
- när de vuxna runt barnet och patienten har olika syn på barnets rätt till med- och självbestämmande och bedömer barnets mognad utifrån olika perspektiv och antaganden.

Det är viktigt att personal i välfärden, och särskilt inom hälso- och sjukvården, har en medvetenhet kring de begränsningar och svårigheter som kan finnas i att ge barnet som anhörig information, råd och stöd. Men den medvetenheten behöver ses mot bakgrund av att i de allra flesta kontakter med barnet som anhörig kan information och omsorg ske i fullt samförstånd mellan patienten, barnet och barnets viktiga vuxna [8]. Det är när det krånglar till sig som ett sätt att komma vidare kan vara att sätta barnet som rättighetsbärare i centrum för allas vår uppmärksamhet. Det kan hjälpa oss vuxna att både agera tryggt i stunden, ge alla berörda ett gemensamt fokus på barnets bästa och öka barnets möjligheter till delaktighet i samarbetet mellan verksamheter, professioner och barnets vuxna omsorgspersoner.

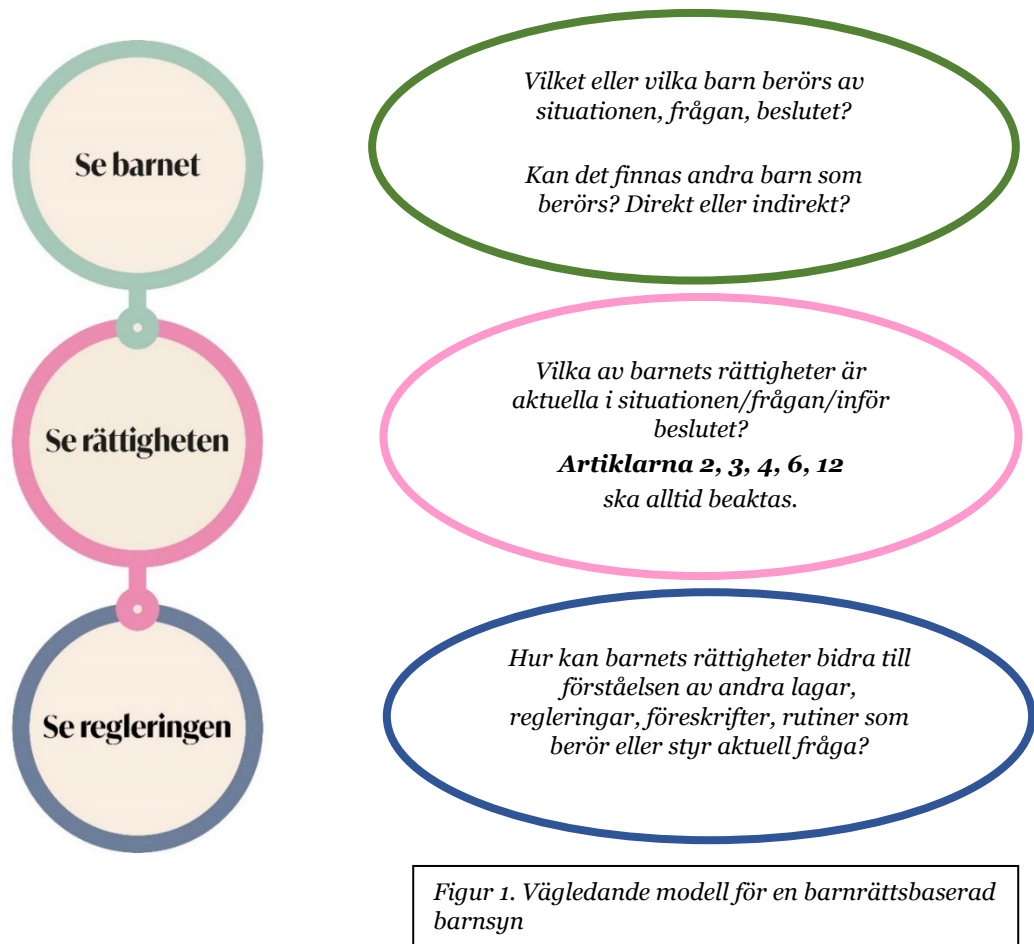
Vägledande modell för en barnrättsbaserad barnsyn

Inför att lagen om barnets rättigheter [3] skulle träda i kraft 1 januari 2020 upplevde många professioner och beslutsfattare en osäkerhet kring hur lagen skulle tolkas i förhållande till andra lagar, andra styrande dokument och i beslut som rörde barn. För att ge stöd i tolkningen och bidra till förståelsen av hur andra lagar, regleringar, föreskrifter och rutiner bör förhålla sig till barnets rättigheter, gav regeringen i slutet av 2019 ut en vägledning [9].

I vägledningen finns en tankemodell (figur 1 nedan). Den ska hjälpa vuxna att fatta beslut som ansvarsbärare för barnet som rättighetsbärare. Primära målgrupper för vägledningen är framför allt funktioner inom offentlig verksamhet. Modellen kan enligt författaren, Karin Åhman professor i statsrätt, inte bara vägleda rättstillämpare utan även användas som vägledning när myndigheter och verksamheter uppdaterar riktlinjer, handböcker, rutiner och stödjande material för hur barnets rättigheter ska tolkas och tillämpas i den egna verksamheten.

I frågor och i enskilda fall, när etiska eller juridiska konflikter uppstår om till exempel förutsättningarna för vården att ge information, råd och stöd till ett barn i anhörigskap, är modellen ett bra stöd för att ta reda på vad som vore barnets bästa och vilka rättigheter barnet har. Genom modellens frågor ges vägledning till hur andra lagar som till exempel sekretess, föräldrars ansvar för barnet eller

professioners yrkesetiska regler kan tolkas och förstås med utgångspunkt i barnets rättigheter.

En annan källa till vad det innebär att tolka barnets rättigheter i förhållande till våra lagar och föreskrifter finns också i betänkandet *Barnkonventionen och svensk rätt* (SOU 2020:63). En utredning som utifrån artiklarna 1–42 beskriver hur väl barnets rättigheter stämmer överens med annan lagstiftning samt praxis på området. Betänkandet visar att svensk lag i stort stämmer överens med barnets olika rättigheter men att i flera lagar, verksamhetsnära rutiner och i det praktiska agerandet för professioners möten med barn och unga, behöver barnets bästa och barnets rätt till delaktighet stärkas och förtydligas [10].

Så bara för att vi har en bestämmelse i HSL om barnets rätt som anhörig och gjort lag av barnets rättigheter verkar vi inte kunna slå oss till ro om vi menar allvar med

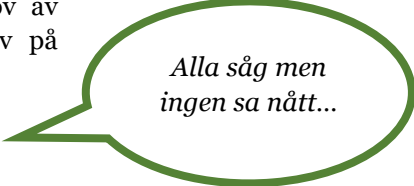
Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

att vuxna är ansvarsbärare för barnet som rättighetsbärare! I nästa avsnitt "*Kan skrivningen i HSL riskera att diskriminera vissa barn*" får du ta del av ett exempel på hur en region formulerade sig i sin medicinska riktlinje om vilka barn som ska uppmärksammas enligt HSL 5 kap. 7 § utifrån en barnrättsbaserad barnsyn.

Kan skrivningen i HSL riskera att diskriminera vissa barn?

I HSL nämns enbart barn som anhöriga till förälder eller någon annan vuxen barnet varaktigt bor tillsammans med. Redan 2010 när lagen kom var vi många i hälso- och sjukvården, civilsamhället och som sakkunniga inom barnets rättigheter, som insåg att denna skrivning kunde vara direkt diskriminerande för vissa barn. Till exempel om barnet var anhörig till sjukt syskon eller om någon annan viktig vuxen runt barnet hade en psykisk störning, beroendeproblematik eller på annat sätt var svårt sjuk eller avled. Var inte barn i dessa relationer också värda att uppmärksammas och ges information och omsorg? Behoven verkade vara desamma för barnet.

I lagen anges inte heller specifika diagnoser eller tillstånd som utgångspunkt för vilka patienter som ska tillfrågas om de har barn som anhöriga. I propositionen och socialstyrelsens uttalanden beskrevs att det skulle vara hur patientens tillstånd inverkade på barnets hälsa, rättigheter och vardag, som skulle ligga till grund för en bedömning om barnet som anhörig var i behov av information, råd och stöd [2]. Det ställer krav på vårdens personal att ha en fortlöpande dialog med både patienten, barnet och barnets familj. Annars riskerar barnet att uppleva sig osynlig i anhörigskapet.

*Alla såg men
ingen sa nått...*

Flera regioner och hälso- och sjukvårdsverksamheter har över tid fortsatt att uppmärksamma risken för att varje barns behov och rätt inte skulle inkluderas i vårdens uppdrag på grund av lagens snäva skrivning. Lösningen för många har varit att se på lagtexten som en lägsta nivå för sitt ansvar. Därefter har flera av dem i sina regionala riktlinjer, handlingsplaner och rutiner, med utgångspunkt i barnets bästa (artikel 3) och barnets övriga rättigheter, breddat definitionen för vilka barn som ska räknas som anhöriga.

I till exempel Västra Götalandsregionens (VGR) Regionala medicinska riktlinje kan man läsa följande tolkning och utvidgning av verksamheters och professioners ansvar:

"I VGR innebär det att vi vidgar lagskrivningen "...om förälder eller någon annan vuxen som barnet varaktigt bor med har..." till att också inkludera ett anhörigskap kopplat till

- *styvförälder, adoptivförälder, familjehemsförälder*
- *andra viktiga vuxna och vänner runt barnet och dess familj*
- *syskon.*

Frihet att göra mer än lagen kräver innebär också att verksamheten kan utvidga sitt ansvar och sina rutiner till att även inkludera till exempel

- unga över 18 år
- barn som anhörig till någon med mindre allvarlig skada, sjukdom, funktionsnedsättning eller
- barn till långtidssjukskrivna.

I uppdraget ingår även att vara särskilt uppmärksam på barn i sårbara grupper: barn i samhällsvård, barn till långtidssjukskrivna, barn till föräldrar med intellektuell funktionsnedsättning, barn till frihetsberövade föräldrar, barn med egen funktionsnedsättning och barn med flykting- och migrationsbakgrund.” [11 sid. 3]

Genom formuleringarna i den medicinska riktlinjen har VGR:s vårdpersonal fått både ett etiskt och pedagogiskt stöd för att våga fråga **varje patient** om de har anhöriga barn i sin närhet, hur situationen påverkar barnet och hur vården kan hjälpa till genom information, råd och stöd. Genom att vårdens beslutsfattare tar ansvar för att tolka HSL 5 kap. 7 § i ljuset av barnet som rättighetsbärare så minskar risken för att enskilda barn diskrimineras eller glöms bort.

Sekretess, tystnadsplikt och samtycke – pedagogisk utmaning för ansvarsbärarna

Ett annat exempel på områden som utmanar vuxnas möjligheter att agera ansvarsbärare för barnets rättigheter är när frågor väcks om patientsekretess, tystnadsplikt och samtycke. Vid tillämpning av bestämmelserna om barnets rätt som anhörig i HSL gäller såklart regler om sekretess och tystnadsplikt i förhållande till patienten. Det innebär inte någon förändring av patientsekretessen, dvs. patientens samtycke krävs. För att få ge information till barnet som är anhörig krävs dessutom vårdnadshavares samtycke till att barnet får lov att informeras. I vissa situationer är det andra personer än barnets biologiska föräldrar som är vårdnadshavare och därför är det viktigt att ta reda på vem eller vilka som är barnets vårdnadshavare.

I 25 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) står att sekretess gäller inom hälso- och sjukvården för uppgift om en enskilds hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon anhörig till denne lider men. Finns inget samtycke från patienten eller någon annan sekretessbrytande regel, måste en menprövning göras innan uppgifter om patient får lämnas ut, både till vuxna anhöriga och till barnet som anhörig

Personal kan alltså komma i ett läge då de inte kan besvara konkreta frågor från barnet rörande patientens tillstånd. Till exempel därför att patienten inte medger det eller att det kan antas att barnet lider betydande men om uppgiften röjs. I andra situationer kan det vara svårt att inhämta de samtycken som krävs för att både få lämna ut information om patienten och få ge information till barnet. Ett sådant

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

tillfälle kan uppstå då patienten är vårdnadshavare men så pass svårt sjuk eller skadad att det inte går att få samtycke. I samtliga situationer kan modellen för tolkning av barnets rättigheter (figur 1) vara ett verktyg för personalen när de gör menprövningen. Det kan alltså uppstå situationer där barnets samlade rättigheter, och en bedömning av barnets bästa, väger tyngre i beslut om information och stöd till barnet som anhörig än annan lagstiftning eller annan hänsyn.

Oavsett komplexiteten i dessa situationer är den pedagogiska utmaningen ändå alltid att arbeta för att motivera patienten, barnet och barnets familj att ge barnet sin lagliga rätt till information, råd och stöd. Vi behöver vara tydliga med hur den omsorgen stärker barnets hälsa och individens förmåga att så konstruktivt och stressfritt som möjligt hantera situationen och sina känslor. Här kan verksamhetsnära rutiner och allmänt hållet informationsmaterial om patientens sjukdom/tillstånd vara ett stöd för vårdpersonal att agera utan att bryta mot sekretess, tystnadsplikt eller uppleva otrygghet i om de kringgår regler om samtycke. Det finns heller inget som hindrar personal i välfärden att ge konkreta tips på till exempel stresshantering till barnet och dess viktiga vuxna när man upptäcker ett sådant behov [12].

En förnuftig pedagog surar inte när hon inte förstår sig på ett barn, utan tänker, söker och frågar andra barn. De kommer att visa henne hur hon skall göra för att inte skada dem alltför mycket, bara hon är villig att lära.

J. Korczak [5 sid. 119]

Sammanfattande reflektion

I inledningen av kapitlet beskrevs en ambition om att ge dig som läsare en inblick i vad det innebär att vara ansvarsbärare för barnet som rättighetsbärare och locka dig som läsare av antologin att bli nyfiken på hur vuxnas syn på barn påverkar hur vi möter och ser på barn i anhörigskap. Det finns naturligtvis många vägar och tankesätt som kan leda dig till att bli nyfiken på din barnsyn och barnets rättigheter. Det här var mitt sätt att inspirera och kanske utmana dig så att barn och unga i högre grad möts som rättighetsbärare och ges utrymme att ta del av och utöva sina rättigheter.

Att förstå, tillämpa och tillsammans med barn och unga genomföra barnets rättigheter när barnet befinner sig i ett anhörigskap är inte bara en juridisk fråga. Även om lagarna ger oss gott stöd och ställer krav på handling så behöver vi även förstå och närma oss uppdraget utifrån etiska perspektiv och pedagogiska ambitioner. Detta kräver i sin tur att vi i våra professioner och verksamheter ges möjlighet att lära mer om och samtala kring:

- barn i anhörigskap
- barnets rättigheter
- barns utveckling och hur den kan påverka barnets förmåga att ta till sig information och hantera utmanande situationer

För att göra detta kan du dels ta del av fler kapitel i denna antologi eller ta del av utbildningar, studier, informationsmaterial och filmer hos Nationellt kompetenscentrum anhöriga (Nka), på Socialstyrelsens webbsidor och på Kunskapsguiden. Många patient- och anhörigföreningar har också information och stödande material för lärande, reflekterande samtal och information till både barn och vuxna.

Allt som barn kräver är att bördan inte skall bli för tung, inte överstiga deras krafter, att de skall möta förståelse när de tvekar, när de snubblar. När barn blir trötta vill de få tid på sig att hämta andan.

J. Korczak [5 sid. 90]

Det jag vill uppmana till när du tar del av allt som finns är att du tar på dig "barnrättsglasögonen" under tiden du lär och reflekterar. Hur står sig den presenterade kunskapen, slutsatserna, metoderna och de stödande materialen i förhållande till en barnrättsbaserad barnsyn? Behöver du till exempel komplettera med mer av barnets perspektiv?

För mig är det sedan lång tid tillbaka uppenbart att vi inte fullt ut kan leva upp till HSL 5 kap.7 § om vi inte lär oss mer om barnets rättigheter, för att därefter komplettera med ett ställningstagande där vi som vuxna gör allt för att se på situationen vi har framför oss ur det anhöriga barnets perspektiv. Då ökar modet att sätta barnets bästa och barnets behov först! Så med ett sista citat från Janusz Korczaks bok "Hur man älskar ett barn" hoppas jag att du som tagit dig tid att läsa kapitlet känner nyfikenhet och trygghet i att fortsätta lära mer om barnet som rättighetsbärare när de lever i ett anhörigskap.

Var trogen mot dig själv, sök din egen väg. Lär känna dig själv innan du försöker lära känna barnen. Du måste bli medveten om vad du själv förmår, innan du börjar tala om för barnen vilken omfattning deras rättigheter och plikter har. Du själv är det barn du måste lära känna, uppfostra och framför allt, utbilda. [5 sid. 109]

Referenser

1. Hälso- och sjukvårdslag (2017:30) Hämtad länk 250623:
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/halso-och-sjukvardslag-201730_sfs-2017-30/
2. Regeringens proposition. 2008/09:193 Vissa Psykiatrifrågor m.m. Hämtad länk 250623: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/proposition/vissa-psykiatrifragor-m-m_gw03193/
3. Lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter. Hämtad länk 250623: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-20181197-om-forenta-nationernas-konvention_sfs-2018-1197/
4. Barnets mänskliga rättigheter – en introduktion. Linde Lindkvist, Studentlitteratur 2022
5. Hur man älskar ett barn. Janusz Korczak. Lärarförlaget och Svenska Korczaksällskapet 2016
6. Skrift från Statliga Barnombudsmannen om FN:s konvention om barnets rättigheter. Elanders 2023
7. FN:s kommitté för barnets rättigheter. Hämtad länk 250623: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc>
8. Antologin Barns rätt som anhöriga – om att göra barn delaktiga. Kap. 5 Pernilla Leviner. Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2019
9. Vägledning vid tolkning och tillämpning av FN:s konvention om barnets rättigheter. Åhman, Ds 2019:23 Regeringskansliet. Hämtad länk 250623: <https://www.regeringen.se/contentassets/bbd8569231a2423b9326b5f74a836c33/bilaga-ds-2019-23.pdf>
10. Barnkonventionen och svensk rätt. SOU 2020:63. Hämtad länk 250623: <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2020/11/sou-202063/>
11. Regional medicinsk riktlinje Barn som anhöriga. Västra Götalandsregionen 2024. Hämtad länk 250623: <https://www.vgregion.se/halsa-och-varld/givarwebben/amnesomraden/barn-som-anhoriga/>
12. Att uppmärksamma varje barn. Kunskapsunderlag/stödmaterial för dig som arbetar i hälso-och sjukvården. Västra Götalandsregionen 2023. Hämtad länk 250623: <https://www.vgregion.se/halsa-och-varld/givarwebben/amnesomraden/barn-som-anhoriga/>